

LỄ BỎ MẢ CỦA NGƯỜI RƠ MĂM Ở KON TUM

NGUYỄN THỊ LIÊN*

Từ bao đời nay, trên đỉnh núi Pông Jăng Sút hay dọc theo hai bên sông Tri và sông Sa Thầy, những ngôi làng của người Rơ Măm vẫn vững vàng bám trụ kiên cường như chính bản thân họ vậy. Trải qua bao nhiêu biến cố lớn từ những cuộc chiến tranh giành đất, giành làng của những bộ tộc lớn hơn, cho đến dịch bệnh chết chóc khắp nơi, từ một bộ tộc với 12 làng lớn đến khi chỉ còn 2 làng nhỏ rồi gộp lại thành 1 làng. Nhiều mùa rẫy trôi qua, những thế hệ con cháu của người Rơ Măm xưa vẫn sinh sống trên mảnh đất mà tổ tiên họ đã chọn cho đến tận ngày nay là làng Le, xã Mo Rai, huyện Sa Thầy, tỉnh Kon Tum.

Rơ Măm là một trong những tộc thiểu số có dân số ít nhất. Trong nhiều năm qua được sự quan tâm đầu tư của Đảng và Nhà nước, người Rơ Măm tại làng Le một mặt tiếp thu những thành tựu hiện đại của thời đại mới, một mặt duy trì những phong tục tập quán truyền thống tốt đẹp của dân tộc mình.

Lễ bỏ mả là lễ hội truyền thống lớn nhất trong năm của người Rơ Măm, là một trong những sắc thái văn hóa độc đáo nhất. Trong lễ bỏ mả không chỉ có các nghi thức cúng thần linh và cúng người chết, mà còn quy tụ nhiều loại hình văn hóa - nghệ thuật đậm chất Tây Nguyên, như: cồng chiêng, múa xoang. Tất cả tập hợp lại như một bức tranh nhiều màu sắc với sự biểu thị những mảng màu sáng tối khác nhau trong tổng thể của núi rừng.

Lễ bỏ mả của người Rơ Măm

Những ngày cuối năm là thời điểm nông nhàn để nhiều nhà có thể tổ chức lễ bỏ mả. Người Rơ Măm thường tổ chức lễ bỏ mả trong 3 ngày, tuy nhiên, tùy theo điều kiện gia đình cũng có hộ tổ chức ăn uống đến 4 ngày.

Quá trình chuẩn bị

Người chủ gia đình sẽ là người đứng ra họp mặt toàn thể gia đình, bàn bạc chọn ngày và phân công các thành viên trong gia đình chuẩn bị các vật dụng cũng như thức ăn trong lễ bỏ mả. Khi gia đình đã thống nhất ngày giờ tổ chức, người chủ gia đình sẽ đến nhà già làng, thôn trưởng để thông qua kế hoạch bỏ mả của gia đình mình và bàn bạc các nghi lễ chính sẽ được diễn ra trong lễ. Người Rơ Măm có truyền thống khi tổ chức một công việc quan trọng trong một gia đình, họ không chỉ tổ chức đơn lẻ mà có sự giúp sức của cả cộng đồng làng trong từng phần việc. Trước ngày diễn ra lễ, Già làng sẽ phối hợp cùng với gia đình họp mặt bà con dân làng, phân công nam thanh niên trai tráng khỏe mạnh vào rừng kiếm gỗ tạc tượng và dựng nhà mả, phụ nữ sẽ đảm nhiệm việc lên rừng hái rau, kiếm củi đốt, chuẩn bị thức ăn, thức uống.

Trước khi đi tìm gỗ trong rừng, những người thanh niên Rơ Măm sẽ tìm những người già có uy tín trong làng hỏi về cách tìm và chọn cho được những cây gỗ như ý muốn. Cây gỗ để làm nhà mả và làm tượng nhà mả có thể là cây blũ, cây gạo hoặc là cây gỗ hương ở trong rừng sâu. Thường người Rơ Măm chọn cây blũ, đây là loại gỗ đẹp có màu vàng óng, đường kính khoảng 30cm - 40cm, cây gỗ thẳng, đạt đủ các tiêu chí chắc, bền, đẹp và trơn. Người Rơ Măm nghĩ rằng, gỗ để làm tượng và làm nhà mả phải có sức bền và chắc để nhà mả và tượng được lâu dài.

Sau khi chọn được ngày tổ chức bỏ mả, những người thanh niên sẽ chọn một ngày nhất định và tập hợp nhau lên rừng hạ cây xuống, khiêng từ rừng về tại khu nhà mả làm chứ không chở gỗ về nhà nữa. Công việc tạc tượng và sửa sang lại nhà mả được tiến hành ngay tại khu nhà mả.

* *Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch Kon Tum*

Trong khi đó, những người phụ nữ ở nhà sẽ chuẩn bị gạo để nấu cơm lam, những bó lá chuối lớn dùng để trải thức ăn, đọt chuối để làm thức ăn thêm trong lễ và chuẩn bị những gùi củi lớn để đốt sưởi ấm trong đêm diễn ra lễ bỏ mả.

Công việc chuẩn bị cho lễ bỏ mả diễn ra trong một thời gian dài, từ 15 đến 20 ngày. Nếu nhà nào có điều kiện chuẩn bị được trâu/bò, gia đình đó sẽ làm thêm một cây nêu để buộc trâu/bò tại khu nhà mả. Điều đặc biệt trong lễ bỏ mả của người Rơ Măm, khi một gia đình tổ chức lễ bỏ mả, các thành viên trong các gia đình nhỏ (gia đình của con cái) sẽ đóng góp mỗi gia đình một con heo hoặc một con bò để đập trong khi tổ chức các lễ cúng. Sau khi công tác chuẩn bị xong xuôi, lễ bỏ mả mới được chính thức diễn ra.

Lễ bỏ mả

Lễ bỏ mả của người Rơ Măm được tổ chức trong 3 ngày. Ngày đầu tiên sẽ là ngày dọn dẹp và dựng tượng nhà mả. Ngày thứ hai và ngày thứ 3 sẽ là ngày thực hiện các nghi lễ cúng cho người chết. Nếu gia đình nào có điều kiện sẽ tổ chức thêm ngày thứ 4 tại nhà. Khi mọi việc ở nhà mả kết thúc, họ sẽ tổ chức một ngày ăn uống tại gia đình, lúc này, bà con hàng xóm sẽ đến hỏi thăm gia đình.

Ngày đầu tiên: Chặng Long

Gia đình nào có của, sẽ cúng một con trâu hay bò cho người chết, một ngày trước khi bỏ mả, người chủ mả sẽ dắt con vật được hiến sinh ra nhà mả buộc để ngày hôm sau mổ cúng riêng cho con ma. Còn gia đình không có trâu hay bò thì ngày hôm cúng mả họ sẽ mang con heo ra mả để làm.

Trong ngày tổ chức, gia đình bỏ mả sẽ mang theo heo, bò, gà, rượu, củi lên khu nhà mả, mọi việc sẽ được tiến hành trực tiếp tại đây. Khi lên khu nhà mả, gia đình của người chết sẽ tiến hành dọn dẹp xung quanh cho sạch sẽ, nam thanh niên sẽ chia thành hai nhóm, một nhóm tiến hành dựng ngôi nhà mả một cách kiên cố và một nhóm tiến hành tạc tượng để 4 góc xung quanh khu nhà mả.

Tượng phải được làm thật công phu, thật đẹp, nếu không sẽ không vừa lòng người đã chết. Tượng của người Rơ Măm cao khoảng 2,5m, đường kính 30 - 40cm, được gọt sạch vỏ bề mặt. Những bức tượng nhà mả của người Rơ Măm bao giờ cũng có tượng nam và tượng nữ, sờ dĩ vậy, vì người Rơ Măm quan niệm, người chết đi thường cô đơn, họ làm tượng nam, nữ một mặt để bảo vệ người chết khỏi tà ma, một mặt để bảo vệ nơi ở

của người chết tránh người ngoài xâm phạm, những bức tượng này còn mang một ý nghĩa lớn hơn là để làm bầu bạn với người chết. Tượng nhà mả nào cũng có 2 cặp ngà voi phía trên tượng, vì người Rơ Măm coi Yang ngà voi (Yang Blút) là Yang quan trọng nhất trong hệ thống thần linh của họ. Yang Blút thể hiện sức mạnh của con người, họ quan niệm rằng, con voi khi chết đi nhưng cái ngà voi sẽ còn mãi, trường tồn cùng với họ.

Khi chôn tượng xung quanh nhà mả, hướng của các tượng cũng khác nhau, hai tượng phí sau mả quay về phía rừng để xua đuổi tà ma, hai tượng phía trước để bảo vệ mả tránh sự xâm nhập của người ngoài.

Sau khi chôn xong tượng, người nhà sẽ cử một người thanh niên làm dàn tế (Goong). Goong được làm bằng tre, có 3 chân theo hình tam giác, đáy chụm lại và mở rộng ở phía trên khoảng 250cm. Ở giữa Goong có trồng cây chuối hoặc cây gòn gai (những cây thân mềm và dễ sống) để sau này che mát cho ngôi nhà mả, đồng thời nhắc nhở con cháu tưởng nhớ những người đã chết và cũng để

Một sinh hoạt trong lễ bỏ mả của người Rơ Măm -

Ảnh: Tác giả

đánh dấu cho con cháu sau này biết vị trí của ngôi nhà mả. Sau khi làm xong dàn Goong, người thân trong gia đình sẽ làm thêm một cái thòng lọng để cột con vật hiến tế tại dàn Goong (mọi con vật hiến tế cho người chết đều được thực hiện tại dàn Goong này).

Trong khi một nhóm thanh niên tiến hành làm tượng và làm dàn Goong thì một nhóm thanh niên khác sẽ tiến hành sửa sang lại nhà mả. Nhà mả của người Rơ Măm dài 3m, rộng 2,5m (khoảng cách từ cột tượng này đến cột tượng kia). Nhà mả được dựng lên sau khi người chết được chôn cất, trải qua một thời gian dài, sẽ có nhiều tấm vách bị mối mọt và hư hỏng, chính vì vậy, người ta sẽ tiến hành thay thế những tấm ván đã cũ và hư hỏng bằng những tấm ván mới, chắc chắn hơn.

Theo lời kể của những người già trong làng, việc làm ngôi nhà mả này là học theo cách làm của người Gia Rai, ngôi nhà mả của người Rơ Măm trước đây rất đơn giản, chỉ là 4 cái cọc gỗ đóng xung quanh hình chữ nhật, vừa với quan tài của người chết, sau đó họ sẽ xếp các thanh tre so le 4 góc chống lên nhau cao khoảng 1 - 1,5 mét. Ngày nay, người Rơ Măm làm những ngôi nhà mả thành hình một ngôi nhà, tuy nhiên, họ sẽ làm nhỏ hơn, có mái che và cửa ra vào rất chắc chắn. Trong nhà mả người ta đặt 2 bàn thờ, một trong nhà dành cho người thân và một ở đầu nhà (phía đầu của người chết) dành cho người trong làng đến thăm. Trên bàn thờ bên trong nhà mả, người ta đặt những chiếc chai, lọ đựng nước và bát cơm để hàng tháng khi trăng lên (trước khi bỏ mả), người nhà sẽ mang cơm ra thăm, phía dưới kệ thờ họ chôn một cái ghè đã được đập phần đáy ghè, sau đó chôn xuống dưới chỉ để hở miệng ghè để hàng tháng người nhà ra thăm, bỏ thức ăn vào miệng ghè, một hình thức gửi cho người chết. Sau khi nhà mả được dựng xong, người chủ hộ sẽ để lên mả (phía đầu của người chết) một cái chai đã được cắt phần đáy, một ghè rượu và các cửa cải được chia cho người chết.

Ngày thứ hai: Bỏ Long

Khi nhà mả được sửa sang lại sạch sẽ, sáng sớm ngày hôm đó, người thân trong gia đình có người chết sẽ dắt vật hiến sinh ra mả và được tiến hành theo một nghi thức truyền thống. Khi dắt ra đến cổng nhà, người phụ nữ sẽ cầm nắm gạo vừa rải, vừa nói: "Char rōmo ăm pơ rô pơ thui mẹ" dịch là: "Mang con bò cho lễ bỏ mả". Sau đó, con bò sẽ

được một thanh niên dắt thẳng ra nhà mả buộc, vật hiến sinh vào dây lọng và cột tại dàn Goong đã được dựng sẵn.

Khoảng 2 - 3 giờ chiều ngày hôm đó, chủ hộ tiến hành cúng mả lần đầu tiên. Khi họ hàng, bà con hàng xóm đến ngồi xung quanh nhà mả, ông chủ mả đầu tiên sẽ đổ nước vào ghè rượu, cầm gậy, vừa đập heo, vừa đọc lời khấn có nội dung như sau: "Thế là mối quan hệ của chúng ta đã hết, hôm nay gia đình và dân làng làm lễ bỏ mả, từ nay về sau chúng ta không còn mối quan hệ gì với nhau nữa, nếu có chuyện gì không hay xảy ra với người ở thế giới bên kia thì hãy tự chịu lấy, chúng tôi đã làm trọn bổn phận với người rồi đừng về quấy rầy chúng tôi nữa". Sau đó, chủ gia đình lấy tiết, gan heo, một ít thịt ở mồm, ở tai và phần dưới của chân heo, xiên vào một cái que, bỏ vào chiếc chai trên mả đã được chuẩn bị sẵn, người thân của người chết vừa bỏ thịt vào chai vừa khấn:

"Hôm nay mang theo con heo cho ông bà, từ ngày hôm nay đến mai là hết rồi, chia tay với ông bà, từ nay đừng thương con cháu nữa, đừng làm phiền con cháu nữa".

Việc cúng tiết heo, tiết gà và các phần trên cơ thể con vật hiến tế của người Rơ Măm ngoài ý nghĩa chia tay với người chết, cũng để cho người chết biết rằng, người thân trong gia đình đã cúng đủ một con bò hoặc một con heo, người chết hãy nhận lấy nguyên con vật đã được cúng để không về làm hại gia đình, không làm cho gia đình đau ốm hay bệnh tật nữa.

Sau khi cúng tế người chết đã xong, mọi người bắt tay vào việc chế biến thức ăn phục vụ trong buổi tối ngủ tại mả ngày hôm đó. Hàng chục ống cơm lam được nướng trên những đống than lớn, những xiên thịt heo nướng cũng thơm lừng cả không gian khu nhà mả, món cháo bột gạo nấu với nội tạng heo cũng được bày lên đĩa mời dân làng. Ngoài những món ăn tại nhà mả, chủ nhà còn chuẩn bị một phần thức ăn được lấy từ con vật hiến tế trong buổi lễ (thường là thịt nấu khô và cơm lam chặt từng khúc nhỏ) chia cho những người tham dự lễ như là một phần may mắn khi ra về.

Khi tế cúng vừa xong, thức ăn cũng được dọn lên đầy đủ, mặt trời đã khuất sau đỉnh núi, những đống lửa lớn được đốt lên, cháy bùng trong đêm tối, dưới ánh lửa bập bùng, bà con trong làng cầm chiêng lên, đánh bài chiêng của lễ bỏ mả, tiếng

cồng chiêng rộn rã xung quanh khu mả. Theo nhịp âm thanh cồng chiêng, mọi người hòa vào đoàn múa xoang đi quanh ngôi nhà mả. Tiếng nhạc cồng chiêng vang vang trong đêm tối, lúc buồn, lúc rộn ràng dẫn dắt những người dân của cả làng cùng nhau nhảy múa, cùng nhau hát, cùng nhau uống rượu. Càng về khuya, tiếng cồng chiêng càng rộn rã, thôi thúc, các đồng lửa càng cháy bùng to hơn, nhịp chân múa nhảy càng rộn rã hơn. Hầu như suốt cả đêm cho đến sáng, cả làng quây quần bên ngôi nhà mả: ai múa nhảy cứ múa nhảy, ai đánh cồng chiêng cứ đánh; ai uống rượu cứ uống, ai mệt thì ngủ ngay bên những đồng lửa ấm áp để sáng hôm sau bước vào ngày hội chính của lễ bỏ mả.

Ngày thứ ba: Sơ Thui

Một đêm đánh chiêng, múa hát, uống rượu cần tại khu nhà mả đã qua, lúc này ai cũng đã ngấm men rượu cần, ai cũng lắc lư thắm mệt, nhưng họ vẫn rất tinh táo để tiến hành nghi lễ chính của lễ bỏ mả, nghi lễ cúng vật hiến sinh cho người đã chết - nghi lễ đập bò (con vật mà chủ nhà đã hứa với người chết khi tiến hành lễ tang ma trước đây).

Khoảng lúc 3 - 4 giờ sáng ngày hôm sau, nghi lễ đập bò sẽ được diễn ra, con bò là vật hiến sinh chính trong lễ bỏ mả đã được chủ nhà cột tại dàn tế từ ngày hôm trước. Chủ nhà sẽ cầm cái gậy, đập vào người con bò, vừa đập, vừa nói:

"Hôm nay đem theo con bò mang cho ông bà, từ ngày hôm nay đến mai là hết rồi, chia tay với ông bà, từ nay đừng thương con cháu nữa, đừng làm phiền con cháu nữa".

Sau khi cúng xong, mọi người sẽ cùng làm thịt con vật hiến tế, sau đó lấy 4 móng chân, đuôi của con vật để vào giữa hai ngà voi của các tượng nhà mả như một hình thức gửi nguyên con vật hiến sinh cho người chết.

Họ cũng sẽ lấy phần gan bò, tiết bò, một ít phần thịt ở các bộ phận đầu, chân, đuôi của con bò xiên lại thành một xiên, nướng trên bếp than, sau đó mang vào trên bàn thờ người chết ở trong mả, người thân nhất của người chết sẽ làm nghi lễ cúng người chết, họ lấy một ít rượu, một ít thịt, một ít cơm lam bỏ vào miệng ghè cúng cho người chết. Người Rơ Măm khi cúng họ sẽ lấy tất cả các bộ phận của con vật hiến sinh, với quan niệm rằng, phải cúng như vậy người chết mới không về đòi người sống nữa.

Sau khi phần nghi lễ cúng đã xong, mọi người trong khu nhà mả lại tụ tập nhau lại làm thịt con vật hiến sinh, chế biến thành các món ăn, họ tiếp tục ăn uống, nói chuyện trong khu nhà mả cho đến trưa, nghi lễ cúng vật hiến sinh cuối cùng cho người chết được thực hiện.

Khoảng 12h trưa, mọi người tiếp tục mổ heo, mổ gà, nam nữ thanh niên sẽ tiến hành làm đồ ăn cho buổi lễ, người chủ hộ sẽ làm lễ cúng người chết lần thứ 3. Người chủ hộ sẽ lấy gan, tiết, thịt ở 4 chân con vật, xiên vào một cái que, tiếp tục bỏ vào một chai rượu trên mả để cúng. Chủ nhà sẽ khấn người chết: "Hôm nay, chúng tôi cúng ghè rượu, cúng thịt mời ông bà lên uống, nếu có thương con, thương cháu thì uống, uống xong rồi thì hãy đi luôn, đừng về làm phiền con cháu nữa". Nếu rượu trong chai rút đi thì người chết coi như đã đồng ý với lời cầu xin của người sống.

Lần cúng này, chỉ có người già thân thuộc nhất với người chết mới uống rượu (người trẻ không uống, họ sợ mang xui xẻo của người chết về nhà mình). Mọi người tới cùng ăn, cùng uống, cùng vui chơi và cùng trò chuyện với thân nhân của người quá cố. Mọi công việc của lễ bỏ mả đã xong, giờ đây họ ăn, uống thỏa sức, họ nói chuyện với nhau hết chuyện này đến chuyện khác. Cúng xong, mọi người trong gia đình cùng uống rượu, vui chơi rồi cùng dọn dẹp nhà cửa, lễ bỏ mả coi như kết thúc, mọi người trở lại với cuộc sống, sinh hoạt hàng ngày.

Lễ bỏ mả là cả một truyền thống ứng xử đầy tính nhân văn của người sống với người chết, thể hiện tình cảm và sự công bằng giữa người sống với người chết. Là ngày hội tung bưng của nhiều loại hình trình diễn dân gian truyền thống, là lễ quy tụ những nghệ nhân điêu khắc gỗ với bàn tay khéo léo và óc sáng tạo tinh tế đã tạo ra những bức tượng nhà mả một cách sống động và chân thực với nhiều biểu cảm khác nhau. Lễ bỏ mả là lễ hội được tổ chức hàng năm, từ năm này qua năm khác, đời này sang đời khác qua nhiều thế hệ theo kiểu thực hành dân gian, đây cũng là lễ hội lớn nhất, đặc sắc nhất và gắn vào máu thịt của dân tộc Rơ Măm. Lễ bỏ mả không chỉ là nơi gặp gỡ, giao lưu giữa người với người mà còn là môi trường bảo lưu, gìn giữ và phát triển những tinh hoa, văn hóa nghệ thuật truyền thống của người Rơ Măm./.

N.T.L